

ספר יהושע כחתימה לחמשת חומשי התורה

בעז סמייגל

ראשי פרקים:

פתיחה

השלמה

תיקון

הכניסה לארץ

המעמד בשכם

סיכום

פתיחה

מעמד הספר – "אלמלא חטאו ישראל"

מאמר זה עוסק בספר יהושע, והרעיון המרכזי שלו הוא, שספר יהושע מהווה יחידה אחת יחד עם חמשת חומשי התורה. כדי לבסס את הקשר ביניהם, נעיין במספר אירועים בספר יהושע שמהדהדים את התורה. מתוך מקרים אלו, נראה כמה רעיונות מרכזיים של ספר יהושע, ובסופו של המאמר נעמוד על מגמת הספר. סדר האירועים יהיה רעיוני ולא כרונולוגי, כדי לאפשר קריאה נוחה יותר מבחינה מחשבתית.

ראשית כל, נבחין בין שני סוגים של סגירת מעגל: משלימה ומתקנת. סגירת מעגל משלימה זוהי סגירת מעגל במובן הפשוט של המושג – נותרנו עם קצוות פתוחים, ועכשיו סוגרים אותם. מנגד, בסגירת מעגל מתקנת יש צד של תיקון חטאי העבר. לדוגמה, קבורת עצמות יוסף בפרק כד זוהי השלמה, ואילו שליחת המרגלים בפרק ב מהווה תיקון, ונרחיב על כך בהמשך.

חז"ל עמדו על הזיקה של ספר יהושע לחמשת חומשי התורה, כפי שמובא בגמרא במסכת נדרים (כב, ב):

אמר רב אדא ברבי חנינא: אלמלא חטאו ישראל – לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא. מאי טעמא? "כי רב חכמה רב כעס" (קהלת א, יח).

רוצה לומר, התוכנית המקורית הייתה שיינתנו לעם ישראל שישה ספרים בלבד – חמשת חומשי התורה וספר יהושע. מהפסוק בקהלת נלמד, ששאר ספרי התנ"ך נכתבו רק כתגובה לחטאי עם ישראל. מכאן יוצא, כי לספר יהושע יש מעמד ייחודי.

דברי רב אדא ברבי חנינא מבוססים, כמובן, על הכתוב בתנ"ך עצמו. ראשית, ספר יהושע מתחיל כך: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה', וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן מִשְׁרֵת מֹשֶׁה לֵאמֹר" (א, א).¹ הכתוב מדגיש, שה' פונה ליהושע על רקע מותו של משה בסוף חומש דברים (דברים לד, ה). שנית, מובא מספר פעמים כי יהושע הוא ממשיכו של משה: "מִשְׁרֵת מֹשֶׁה", וכן "כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ" (א, ה). בנוסף, הגמרא במסכת בבא בתרא (עה, א) אומרת כי "פני משה כפני חמה, ופני יהושע כפני לבנה". יהושע הוא ממשיכו של משה, ואם כן, ספר יהושע הוא המשך ישיר וטבעי לתורת משה.

¹ לאורך המאמר, בכל הפניה ללא ציון שם הספר, הכוונה לספר יהושע.

עם זאת, יש לשים לב לכך שהקשר בין חמשת חומשי התורה לספר יהושע הינו דו-כיווני. כלומר, ספר יהושע לא רק ממשיך את התורה – הוא גם סיומת הכרחית לתורה. יש דעה הסוברת, כי ליהושע יש חלק בכתיבת התורה, והיא מובאת בגמרא במסכת בבא בתרא (טו, א):

אמר ר' יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה. תניא כמאן דאמר שמונה פסוקים שבתורה יהושע כתב, דתניא: "וימת שם משה עבד ה'" (דברים לד, ה). אפשר משה מת וכתב "וימת שם משה"? אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע – דברי ר' י, ואמרי לה ר' נחמיה.

לפי דעה זו, יהושע כתב את שמונת הפסוקים האחרונים של התורה. כלומר, בלי יהושע – התורה לא הייתה יכולה להסתיים! אך במאמר אנו נראה, שאין זו אמירה טכנית מבחינת כתיבת הפסוקים בלבד, אלא יש כאן נקודה עקרונית בנוגע לספר יהושע. נקודה זו חושפת את מגמת הספר כולו, ונרחיב עליה בסוף המאמר. כעת נתחיל לעיין במעגלים שנסגרים בספר יהושע.

השלמה

עצמות יוסף – "כִּי הִשְׁבַּע הַשָּׁבִיעַ"

בפרק האחרון של ספר יהושע, נפטר יהושע והוא נקבר בהר אפרים (כד, כט-ל). אך מפתיע שבזה לא נגמר הספר. אלא, ישנם שני אירועים נוספים החותמים אותו: בפסוק לג מסופר על מות אלעזר בן אהרן (אירוע שלא נוגע לענייננו), ופסוק אחד קודם לכן – על קבורת עצמות יוסף: "וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעֵלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשֵׂכֶם, בְּחֻלְקַת הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר קָנָה יַעֲקֹב מֵאֵת בְּנֵי חָמוֹר אָבִי שְׂכָם" (כד, לב).²

עצמות יוסף מופיעות מספר פעמים בחמשת חומשי התורה. הן מוזכרות לראשונה ערב מותו, בסוף ספר בראשית: "וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱ-לֹהִים אֶתְכֶם, וְהָעֵלְתֶם אֶת עֲצָמֹתַי מִזֶּה" (בראשית נ, כה). לאחר מכן, אנו פוגשים את עצמותיו בחומש שמות: "וַחֲמֹשִׁים עָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ, כִּי הִשְׁבַּע הַשָּׁבִיעַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יג, יח-יט). עצמות יוסף צצות שוב, לפי דעה בגמרא, אף בספר במדבר בפרשיית פסח שני: "וַיְהִי אֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טְמֵאִים לְנֶפֶשׁ אָדָם, וְלֹא יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּיּוֹם הַהוּא, וַיִּקְרְבוּ לְפָנָי מִשָּׁה וְלִפְנֵי אֶהְרֹן בַּיּוֹם הַהוּא. וַיֹּאמְרוּ... לְמָה נִגְרַע" (במדבר ט, ו-ז). ועל זה אומר רבי יוסי הגלילי בגמרא במסכת סוכה (כה, א):

והעוסק במצוה פטור מן המצוה... דתניא: "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וגו'" (במדבר ט, ו). אותם אנשים מי היו? נושאי ארונו של יוסף היו – דברי ר' יוסי הגלילי.³

אם כן, אנו רואים שבספר בראשית, בני ישראל נשבעים ליוסף שיעלו את עצמותיו. בחומש שמות, משה דואג להעלות את העצמות, וכן מצינו שארונו של יוסף מלווה את בני ישראל לאורך שנותיהם במדבר. והנה בפרק כד של ספר יהושע, עצמות יוסף נקברות – ובזה המעגל שנפתח עם השבועה בספר בראשית, נסגר כאן עם קיומה בסוף ספר יהושע.

פינחס הכהן – "אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם"

בספר יהושע, מלבד התבוסה במלחמת העי הראשונה (פרק ז), בני ישראל לא נתקלים בקשיים מיוחדים – נכנסים לארץ, מנצחים במלחמות, והשבטים מתיישבים בנחלותיהם – עד פרק כב: "וַיָּבִנוּ בְּנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גַד וְחֻצֵי שִׁבְטֵי הַמְּנַשֶּׁה שֵׁם מְזֻבַּח עַל הַיַּרְדֵּן מְזֻבַּח גְּדוּל לְמִרְיָה... וַיִּשְׁמְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּקְהְלוּ כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלֵה לְעֵלוֹת עֲלֵיהֶם לְצַבָּא" (כב, י-יב). שנים וחצי השבטים בונים מזבח בעבר הירדן המזרחי, בני ישראל סבורים שבכוונתם לפרוש מהם, ועל כן מבקשים "לְעֵלוֹת עֲלֵיהֶם לְצַבָּא". אך לפני

² קניית השדה מופיעה בבראשית לג, יט.

³ עצמות יוסף במדבר – ראה גם בגמרא במסכת סוטה (יג, א): "וכל אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו שני ארונות הללו, אחד של מת (יוסף) ואחד של שכינה, מהלכין זה עם זה".

שיוצאים למלחמה, הם שולחים משלחת של נשיאים, שבראשה עומד "פינחס בן אלעזר הכהן" (כב, יג).

כדי להבין כראוי את הרקע לשליחת פינחס, שדמותו מוכרת לנו מחומש במדבר, עלינו להיזכר בקורותיו שם. בפרק כה של החומש מסופר על נשיא שבט שמעון, זמרי בן סלוא, שבא על כזבי בת צור המדיינית לעיני כל העדה, ואז: "וַיָּרָא פִּינְחָס בֶּן אֱלִעֶזֶר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן, וַיִּקָּם מֵתוֹךְ הָעֵדָה וַיִּקַּח רֶמֶחַ בְּיָדוֹ. וַיָּבֵא אַחַר אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל הַקֶּבֶה וַיִּדְקַר אֶת שְׁנֵיהֶם, אֶת אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאִשָּׁה אֶל קֶבֶתָהּ, וַתַּעֲצֵר הַמַּגִּפָּה מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר כה, ז-ח). יש כאן חילול ה' עצום, ולכן פינחס, הקנאי לשם שמים, דוקר למוות את זמרי ואת כזבי.⁴

ה' רואה את קנאותו של פינחס בעין חיובית ביותר, וכך הוא אומר למשה: "פִּינְחָס בֶּן אֱלִעֶזֶר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן הָשִׁיב אֶת חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכָם, וְלֹא כְלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאָתִי" (במדבר כה, יא). ה' משבח את תגובת פינחס, אך מיד מוסיף מסר שפונה לעתיד: "לִכֵּן אֶמַר הַגִּנִּי נָתַן לּוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם. וְהִיְתָה לוֹ וּלְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֵנָּה עוֹלָם, תַּחַת אֲשֶׁר קָנָא לֹא-לְהָיוּ וַיִּכְפַּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר כה, יב-יג). במקום הקנאות ("תחת אשר קנא") – ה' נותן לפינחס ברית שלום, שתהיה "לוֹ וּלְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו".

כעת נחזור לספר יהושע. פינחס ועשרת הנשיאים מגיעים לשנים וחצי השבטים, שמסבירים כי מטרם לשם שמים: "וְלֹא יֵאמְרוּ בְּנֵיכֶם מָחָר לְבָנֵינוּ, אִין לָכֶם חֶלֶק בְּה'... כִּי עַד הוּא בִּינֵינוּ וּבֵינֵיכֶם" (כב, כו-כח). שנים וחצי השבטים אומרים לנשיאים, שתפקיד המזבח אינו להקריב עליו, אלא כדי שתהיה עדות שגם להם יש חלק בעם ישראל, למרות שהם יושבים בעבר הירדן המזרחי. דבריהם מתקבלים, על הנשיאים ועל בני ישראל כאחד. משלחת הנשיאים, שבראשה עמד פינחס בן אלעזר הכהן, מגעה סכסוך ואף שפיכות דמים.

מוטיב הכהן שמיישב סכסוכים אינו זר לנו, כפי שרואים לדוגמה אצל אישה סוטה (במדבר ה, יא-לא), שם הכהן מצווה לבצע פעולה לא פשוטה – מחיקת שמו המפורש של הקב"ה. פעולה זו נועדה להשכיך שלום בין בני הזוג, כמו שכתוב ברמב"ם בסוף ספר זמנים: "...שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו" (הלכות מגילה וחנוכה ד, יד).⁵

עוד לפני מעשה זמרי, פינחס מוזכר בחומש שמות: "וְאֱלִעֶזֶר בֶּן אֶהֱרֹן לָקַח לוֹ מִבָּנוֹת פּוּטִיאֵל לוֹ לְאִשָּׁה, וַתֵּלֶד לוֹ אֶת פִּינְחָס" (שמות ו, כה). מתוך כל נכדיו של אהרן, היחיד שמוזכר ברשימת היוחסין המובאת שם הוא פינחס. לכן ניתן לומר, שכבר במצרים פינחס סומן להיות ממשיך שושלת הכהונה.⁶ וכך אומרת הגמרא במסכת זבחים (קא, ב):

אמר רבי אילעי אמר ר' חנינא: לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי, שנאמר: "והיתה לו ולזרעו אחרי ברית כהנת עולם" (במדבר כה, יג). רב אשי אמר: (לא נתכהן פינחס) עד ששם שלום בין השבטים, שנאמר: "וישמע פינחס הכהן ונשיאי העדה וראשי אלפי ישראל אשר אתו את הדברים אשר דברו בני ראובן ובני גד ובני מנשה, וייטב בעיניהם" (יהושע כב, ל).

האמוראים חולקים מתי נתכהן פינחס. למעשה, הם מסכימים שפינחס היה צריך לעשות מעשה כדי לזכות בכהונה, ומחלוקתם היא רק איזה מעשה. אך צריך לשאול על רב אשי: אם פינחס קיבל ברכה מה' כבר בחומש במדבר, מדוע הוא אומר שלא נתכהן עד ספר יהושע? ומסבירים תוס' שם (ד"ה

⁴ קנאותו של פינחס – כמובא לדוגמה בפרקי דרבי אליעזר (פרק מז): "ראה פנחס את זמרי שבא בפרהסיא בזנות על המדיינית, וקנא קנאה גדולה וחסף מידו של משה את הרומח, וירץ מאחוריו ודקרו מאחרי ביתו".

⁵ וכך נאמר על אהרן הכהן הגדול בפרקי דרבי נתן (יב, ו): "שהיה אהרן רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד".

⁶ את הרעיון הזה קראתי בדבר תורה שכתב הרב יהודה זולדן, אשר פורסם ב"דף השבועי" של אוניברסיטת בר-אילן (פרשת פינחס, תשע"ח, מספר 1280).

"ההוא": "שמא לא נתרצו לו כל ישראל באותה שעה מפני שהרג נשיא שבט, עד ששם שלום בין השבטים בימי יהושע, ואז נתרצו לו".

ונשים לב, שאכן מחומש שמות עד יהושע פרק כב, פינחס מכונה רק "בֶּן אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן" או "בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן" – אך הוא לא נקרא כהן מצד עצמו! כלומר, רב אשי אומר שהפסוק בחומש במדבר הוא ברכת ה' בפוטנציאל, ובספר יהושע – לאחר שמנע לחימה בין שבטי ישראל – אנו רואים את מימוש הברכה בפועל, שרק כאן הוא נקרא "פִּינְחָס הַכֹּהֵן" (הפס' המובא בגמרא; כב, ל). ואם כן, יוצא שפרק כב בספר יהושע משלים סיפור נוסף מהתורה, כאשר פינחס הכהן מממש את ברכת ה': "אֵת בְּרִיתִי שְׁלוֹם".

תיקון

שליחת המרגלים – "נָתַן ה' בְּיַדְנוּ"

חטא המרגלים, המסופר בפרקים יג-יד בחומש במדבר, היה אירוע קטסטרופלי. רק פסוקים בודדים קודם לכן, משה פונה ליתרו ומבקש ממנו להצטרף לבני ישראל, כי: "נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' אֵתוּ אֶתְּנֶן לָכֶם, לְכֹה אֲתָנוּ וְהִטַּבְנוּ לָךְ" (במדבר י, כט). אך, בפועל, המרגלים הוציאו את דיבת הארץ. כתוצאה מכך, עשרת המרגלים מוציאי הדיבה הומתו "בַּמִּגְפָּה לְפָנַי ה'" (במדבר יד, לז), ועל הדור כולו, מבן עשרים ומעלה, נגזר למות במדבר.⁷ זאת ועוד, לא רק אותו הדור נענש בעקבות החטא, אלא יש לו גם-כן השלכה לדורות, כפי שמובא בגמרא במסכת סנהדרין (קד, ב):

"בכה תבכה בלילה" (איכה א, ב) – שתי בכיות הללו למה? אמר רבה אמר רבי יוחנן: אחד על מקדש ראשון, ואחד על מקדש שני. "בלילה" – על עסקי לילה, שנאמר (בחטא המרגלים): "ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא" (במדבר יד, א). אמר רבה אמר רבי יוחנן: אותו הלילה ליל תשעה באב היה, אמר להן הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם בכיתם בכיה של חנם, ואני אקבע לכם בכיה לדורות.

מהגמרא עולה, כי הקב"ה גזר שהמקדש ייחרב ושעם ישראל ייצא לגלות בתשעה באב, מפני הבכיה של אותו "לילה" לאחר חטא המרגלים. אם כן, הואיל ויהושע בן נון היה אחד משנים עשר המרגלים שנשלחו (במדבר יג, ח), לכאורה תמוה ביותר שהוא שולח שני מרגלים בפרק ב של ספרנו, ועוד ללא ציווי אלוקי. כדי להסביר את מטרתו של יהושע, נעמוד על מספר הבדלים בין שני המקרים, ומתוך כך נראה כיצד יש כאן תיקון.

יהושע לומד, כמובן, מטעויות העבר. ראשית, מרגלי יהושע הינם אנונימיים, בניגוד למרגלי במדבר, אצלם יש פירוט מלא של שמות המרגלים. וכן בחזרתם, במקום דיווח פומבי ברוב עם, כאן הם מדווחים ליהושע בלבד (ב, כג). הבדל נוסף שמדגיש את הניגודיות בין האירועים, הוא האופן שבו נשלחו המרגלים. בספר במדבר, המרגלים נשלחו במטרה "לְתוֹר אֵת הָאָרֶץ" (במדבר יג, טז), ואכן בהמשך הפרק (שם, פס' כא-כג) מתואר מסלולם המרשים והבולט מאוד. לא נעשה מצידם מאמץ מיוחד להישאר חשאיים. לעומתם, יהושע שולח את אנשיו בסודיות גמורה: "מִרְגָּלִים חָרָשׁ" (ב, א).

עם זאת, למרות שיהושע ניסה לשמור על פרופיל נמוך ובוזה לדאוג להצלחת המרגלים, מלך יריחו עולה עליהם במהרה (ב, ב). ואם כן, לכאורה מרגלי יהושע נכשלו לגמרי – הם התגלו תוך זמן מועט ולא הצליחו בכלל לראות את הארץ! איזה מין תיקון יש כאן?

אלא יש לומר, שדווקא זה העניין: הכל משתבש, ואף על פי כן הם חוזרים ליהושע עם מסקנה חיובית. ולכן התנהלות מרגלי יהושע מהווה תיקון גדול: מרגלי במדבר, שיצאו לשליחות ארוכה שעברה באין מפריע, חוזרים עם דיווח שלילי ביותר. מנגד, מרגלי יהושע, על אף ששליחותם כשלה והיה להם על

⁷ במה בדיוק חטאו המרגלים? בשאלה זו נחלקו כל הפרשנים (במדבר פרק יג), אך כאן נעסוק במרגלים של ספר יהושע ולכן לא נרחיב. עם זאת, ניתן לעיין בפרשנים שם – לדוגמה: אברבנאל (פס' כו), רמב"ן (פס' כח), ועוד.

מה לטעון לגנאי – לא נתנו לקשיים לערער את ביטחונם בה', אלא הצליחו להתעלות מעליהם ואמרו ליהושע: "כי נתן ה' בְּיַדְנוּ אֶת כָּל הָאָרֶץ, וְגַם נִמְגְּוָה כָּל יְשֵׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵינוּ" (ב, כד).⁸

במילים אחרות: אמנם מבחינה צבאית-טקטית שליחותם לא הועילה, אך הם חזרו עם דיווח מלא באמונה בה' – וזה בדיוק המרכיב שהיה חסר בספר במדבר.⁹ יוצא אם כן, שמרגלי יהושע, בהתנהלותם מלאת האמונה והביטחון, מהווים סגירת מעגל מתקנת למרגלים של ספר במדבר.

נקודה נוספת שראוי להתייחס אליה היא זהות המרגלים. אמנם כאמור שמותיהם אינם מוזכרים בפשט, אבל חז"ל למדונו שהם היו פינחס וכלב.¹⁰ על דמותו של פינחס כבר דיברנו, אך לצורך העניין חשוב לציין שהוא פעל לאחר שבני ישראל חטאו בשיטים: "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים, וַיַּחֲלֵה הָעַם לְזָנוֹת אֵל בָּנוֹת מִזֵּב" (במדבר כה, א). וכאן התיקון: המרגלים נשלחו "מִן הַשֵּׁטִים" (ב, א).

בנוגע לכלב, הוא היה אחד מהמרגלים המקוריים של ספר במדבר: "לְמַטֵּה יְהוּדָה כָּלֵב בֶּן יִפְנָה" (במדבר יג, ו). כלב ויהושע היו המרגלים היחידים שלא הוציאו את דיבת הארץ, אך כזכור העשייריה שסרחה הומתה אז – לכן אין מתאים ממנו לסגור כאן מעגל, ולתקן את חטא המרגלים. וכך כתב הרב משה ליכטנשטיין על התיקון אצל מרגלי יהושע, הלא הם פינחס וכלב:¹¹

לא נתפלא אפוא אם חז"ל ייחסו שליחות זו לפנחס וכלב, תוך כדי הדגשת מסירות נפשם למען הכלל, שהרי הם שתי הדמויות שהתייצבו בתורה כנגד חטאי המרגלים והשטים, כל אחד בשעתו, ועל כן נופלת בחלקם ההזדמנות לתקנם עבור כלל העם. התיקון שהם קיוו להשיג בשעתו, אותו השיגו רק בהצלחה חלקית, בא לידי תיקון שלם בשליחות זו, שיצאה מן השטים וסללה את הדרך לכניסה לארץ.

דומני שהחשיבות שיש בתיקון מובנת לכל. על אף שפינחס וכלב לא חטאו, בכל זאת יש צורך כללי לתקן את חטאי העבר. רוצה לומר, לפני שנכנסים לארץ, חייבים קודם כל להיזכר בהיסטוריה של עמנו ולחוות את העבר. וכשם שמקבלים כוחות נפש גדולים מרגעי השיא, כך גם לומדים מן החטאים – עוצרים, מתקנים, ורק אז ניתן להתקדם הלאה.

הכניסה לארץ

חציית הירדן – "הַכִּינוּ לְכֶם צִידָה"

כעת הגענו לסגירת המעגל החשובה והמשמעותית ביותר: הכניסה לארץ ישראל. בכניסה לארץ יש בבירור סגירת מעגל משלימה, אך כפי שנטען בהמשך, יש בה גם צד של תיקון.

הצד השווה של קריעת ים סוף וחציית הירדן ברור לכולם. ראשית, עוברים גוף מים שנקרע הודות לנס אלוקי, ולכן מתבקש לקשר בין שני הניסים, ככתוב בספר יהושע: "כַּאֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֶל-לְהִיכֶם לְיַם סוּף" (ד, כג), וכן בתהלים: "הַיָּם רָאָה וַיִּנָּס, הַיַּרְדֵּן יָסַב לְאַחֹר" (תהלים קיד, ג). שנית, בשני המקרים המנהיג נותן רמז עמום לגבי מה שעתידי להתרחש, מבלי לפרט יותר מדי. משה אומר לעם: "הַתִּיַּצְבוּ וַיֵּרָאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לְכֶם הַיּוֹם" (שמות יד, יג), וכך גם יהושע: "כִּי מִחֵר יַעֲשֶׂה ה' בְּקִרְבְּכֶם נִפְלְאוֹת" (ג, ה).¹²

בנוסף, יש כאן מעין שחזור של קריעת ים סוף מבחינת האמונה במנהיג. לאחר קריעת ים סוף כתוב: "וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה... וַיֵּאֱמִינוּ בֵּה' וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוֹ" (שמות יד, לא). מכוח הנס, העם מאמין במשה. והוא הדין בספר יהושע, כפי שאומר לו ה' ערב חציית הירדן: "הַיּוֹם הַזֶּה אֶחָל גְּדֹלְךָ בְּעֵינַי כָּל

⁸ הדברים מבוססים על שיעור של הרב מוטי פרנקו, ר"מ בישיבת הגולן.

⁹ כדברי המרגלים: "לא נוכל לעלות אל העם, כי חזק הוא ממנו" (במדבר יג, לא).

¹⁰ רש"י (ב, ד ד"ה "ותצפנו") מביא מדרש (תנחומא פרשת שלח, א).

¹¹ בספרו "נתיבי נבואה", הוצאת קורן תשע"ה, עמ' 342.

¹² את ההערה הזאת ראיתי בספר "Joshua" של הרב מיכאל הטיין, הוצאת קורן תשע"ד, עמ' 64.

ישראל, אשר ידעון כי כאשר הייתי עם משה אהיה עמך" (ג, ז). ואכן, העם מבין כראוי את המסר: "ויראו אתו כאשר יראו את משה כל ימי חייו" (ד, יד). ולכן הסיפור ביהושע פרק ג דומה כל-כך לשמות פרק יד, כדי להדגיש, שה' נמצא עם יהושע בדיוק כפי שהיה עם משה. עד כאן סגירות המעגל מסוג השלמה.

לפני שניגש לבחינה של התיקון שיש בכניסה לארץ, נדגיש שאין בכך ביקורת על הדור שיצא ממצרים, אלא תיאור של ההתקדמות הרוחנית של בני ישראל. כמו שאומר הנצי"ב בפירושו לחומש שמות – תהליך הגאולה אינו פתאומי, כי-אם הדרגתי.¹³ ולכן, אי אפשר לצפות שבני ישראל ייפכו מעבדי פרעה לעבדי ה' ברמה הגבוהה ביותר, תוך פרק זמן קצר מאוד.

ניגש עכשיו לעיקר ענייננו, ונצביע על מספר הבדלים בין שני המעברים המכוננים: קריעת ים סוף ביציאת מצרים, וחציית הירדן בכניסה לארץ. בעזרת ההבדלים, נראה כיצד חציית הירדן מהווה מעין תיקון לקריעת ים סוף.

ראשית, בסוף פרשת שמות אומר ה' למשה: "עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו" (שמות ו, א). רש"י שם ("ד"ה "וביד חזקה") מפרש ש"על כרחם של ישראל יגרשם, ולא יספיקו לעשות להם צידה". ואכן בפרשת בא מסופר כי: "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ, כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, וגם צדה לא עשו להם" (שמות יב, לט). בנוסף, בספר דברים אנו מצויים לאכול "מצות לחם עני, כי בחפזון יצאת מארץ מצרים" (דברים טז, ג). לרוב, המילה חיפזון מעידה על חולשה.¹⁴

שנית, בפרשת בשלח כתוב כי העם מפחד, לכן משה אומר לבני ישראל: "אל תיראו, התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום... ה' ילחם לכם ואתם תחראו" (שמות יד, יג-יד). לאורך הפסוקים, מודגשת הפאסיביות המוחלטת של בני ישראל – מי שפעיל הוא פרעה ועמו המזרזים אותם,¹⁵ וכן ה' הנלחם להם בעודם עומדים דום. ובקיצור: ביציאת מצרים, בני ישראל היו לא מוכנים והם גורשו בעל כרחם.

בניגוד לקריעת ים סוף, בחציית הירדן ה' מודיע ליהושע מה הולך לקרות, ויהושע מעדכן את בני ישראל לקראת מה הם הולכים: "ויאמר יהושע אל העם התקדשו, כי מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות" (ג, ה). אמנם מקודם הסברנו ששני הפסוקים מבטאים את אותו הרעיון (רמז עמום), אך באמת ההשוואה אינה מדויקת: בעוד שבספר שמות משה אומר לעם שהנס יקרה "היום", כלומר בקרוב – כאן יהושע אומר שהנס עתיד להתרחש "מחר", ואז הוא מורה לעם כיצד עליו להתכונן. וכך פוקד יהושע: "הכינו לכם צידה" (א, יא). הפעם, העם מגיע מוכן. הבדל נוסף נוגע לחיפזון: אמנם גם בחציית הירדן כתוב "וימחרו העם ויעברו" (ד, י), אך יחי ההבדל! בני ישראל יצאו ממצרים בחיפזון "כי גרשו", ואילו בספר יהושע הם ממהרים מרוב התרגשות.

ברצוני להציע, שניתן להבין את הפער בין שני המעברים בעזרת מחלוקת בגמרא במסכת שבת (נג, ב):

תנו רבנן: מעשה באחד שמתה אשתו והניחה בן לינק ולא היה לו שכר מניקה ליתן, ונעשה לו נס ונפתחו לו דדין (שדיים) כשני דדי אשה והניק את בנו. אמר רב יוסף: בא וראה כמה גדול אדם זה, שנעשה לו נס כזה. אמר לו אביי: אדרבה, כמה גרוע אדם זה, שנשתנו לו סדרי בראשית.

¹³ ההדרגתיות ביציאת מצרים – פירוש "העמק דבר" לחומש שמות (ו, ו ד"ה "והוצאתי אתכם"): "נדרש להעלות דעתו וצלמו של האדם לאט לאט...".

¹⁴ כפי שרואים אצל אומנתו של מפיבושת: "וליהונתן בן שאול בן נכה רגלים, בן חמש שנים היה בבא שמעת שאול ויהונתן מיוצא, ותשאהו אמנתו ותנס, ויהי בחפזה לגוס ויפל ויפסח ושמו מפיבושת" (שמו"ב ד, ד). וכן אצל ארם במלחמתם עם ישראל: "והנה כל הדרך מלאה בגדים וכלים אשר השליכו ארם בחפזם" (מל"ב ז, טו).

¹⁵ "וימחרו מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ" (שמות יב, לג).

כלומר, כשיש נס אפשר לראות אותו בשני אופנים מנוגדים. האם הנס הוא ביטוי למעלתו של האדם או שמא מעיד על קטנותו? בעיניי, זהו אחד ההבדלים בין הדור שיצא ממצרים לזה שנכנס לארץ. הדור שעמד על שפת ים סוף מתאים יותר לדברי אביי, שהרי עם שרק עכשיו יצא מעבדות הוא עם מסכן, ולכן מודגשים אצלו חוסר האונים והפאסיביות. מנגד, הדור שנכנס לארץ מתאים לדברי רב יוסף. זהו דור אחר, ה' אומר מפורשות מה הולך לקרות, והעם יכול להתכונן לקראת חציית הירדן. ולכן, ערב חציית הירדן העם מוכן ובטוח בעצמו לקראת הכניסה לארץ. יוצא, שסגירת המעגל כאן עוצמתית ביותר: הגירוש של ספר שמות נהפך בספר יהושע, סוף-סוף, לגאולה.

המעמד בשכם

כריתת ברית – "וַיִּתְּיָצְבוּ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים"

לאחר שעסקנו בחציית הירדן, אירוע שמזכיר את קריעת ים סוף – יש מעמד נוסף מחומש שמות שאותו ספר יהושע מהדהד. בפרק האחרון של הספר, מכנס יהושע את כל העם: "וַיֵּאָסֶף יְהוֹשֻׁעַ אֶת כָּל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל שְׂכֵמָה... וַיִּתְּיָצְבוּ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים" (כד, א). מה מטרתו של מעמד זה, לאחר דברי יהושע בפרק כג?¹⁶

הסבר לכפילות נעוץ בהבדל בין שני הכינוסים: בפרק כג, יהושע נושא נאום אך לא נרשמה תגובה של עם ישראל. בפרק כד, לעומת זאת, העם עונה לדבריו. יהושע תובע: "וַיַּעֲתָה יְרָאוּ אֶת ה' וַעֲבָדוּ אֹתוֹ בְּתַמִּים וּבְאֵמֶת" (כד, יד), והעם משיב: "וַיַּעֲזֹב הָעָם וַיֵּאֱמָרוּ, חָלִילָה לָנוּ מֵעֹזב אֶת ה' לְעַבְד אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (כד, טז). התגובה כאן מזכירה את תגובת בני ישראל במתן תורה: "וַיַּעֲזֹבוּ כָּל הָעָם יַחְדָּו וַיֵּאֱמָרוּ, כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" (שמות יט, ח).

אם כן, ביהושע פרק כד ישנה כריתת ברית מחודשת: "וַיִּכְרַת יְהוֹשֻׁעַ בְּרִית לָעָם בַּיּוֹם הַהוּא" (כד, כה). נקודה זו מסבירה מדוע התייצבו "לְפָנֵי הָאֱלֹהִים", כמו שמפרש רד"ק שם (ד"ה "וַיִּתְּיָצְבוּ"): "נראה שהביאו ארון הא-להים שם כדי לכרות הברית לפני הארון – כמו שאמר 'ויכתוב יהושע בספר תורת א-להים' (כד, כו), נראה כי שם היה הארון שבו ספר התורה".

את הדמיון למעמד הר סיני לוקח רבי יוסף קרא צעד אחד קדימה. לדבריו, לא רק שהמעמד בשכם מטרתו להזכיר את מתן תורה – אלא הוא נועד לאפשר קבלת תורה מחדש, מרצון. בפסוק טו, יהושע אומר לעם: "בַּחֲרוּ לָכֶם הַיּוֹם אֶת מִי תַעֲבֹדוּן, אִם אֶת אֱלֹהִים אֲשֶׁר עֲבָדוּ אֲבוֹתֵיכֶם... וְאִם אֶת אֱלֹהֵי הָאֱמֹרִי", ועל זה אומר רבי יוסף קרא:¹⁷

שעד עכשיו היה כופה אתכם לקבל א-להותו, שכשעמדתם בסניני ניצבתם תחתית ההר, שאם לא הייתם מקבלים א-להותו היה מפיל עליכם את ההר... אבל עכשיו אין אונס, שלא יהא לכם מחר פתחון פה לומר אנוסים היינו, על כורחנו קבלנו א-להותו – לפיכך "בחרו לכם (היום) את מי (תעבדו)".¹⁸

רבי יוסף קרא אומר, שהמעמד בשכם הוא קבלת א-להותו של הקב"ה פעם נוספת – "אבל עכשיו אין אונס", הפעם מרצון. חז"ל כבר עמדו על הכפייה בהר סיני, כפי שמובא בגמרא במסכת שבת (פח, א):

"וַיִּתְּיָצְבוּ בְּתַחֲתֵית הַהָר" (שמות יט, יז) – א"ר אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם... אמר רבא: אעפ"כ הדור קבלוה בימי אחשורוש, דכתיב: "קימו וקבלו היהודים" (אסתר ט, כז) – קיימו מה שקיבלו כבר.

¹⁶ הדמיון בין שני הכינוסים – ראה לדוגמה כג, ג; כד, ח. וכן כג, ו; כד, יד.

¹⁷ "פירושי רבי יוסף קרא לנביאים ראשונים" מהדורת פרופ' עפנשטיין, מוסד הרב קוק תשל"ג, עמ' יח.

¹⁸ הגרסה בפירושו: "בחרו לכם את מי תעבדו", אולם בחרנו להביא את הפסוק כפי שמופיע לפנינו.

לפי רבא, עם ישראל קיבל את התורה מרצון רק בימי מרדכי ואסתר, כמעט אלף שנים לאחר מעמד הר סיני. רבי יוסף קרא לוקח את העיקרון שמעמד הר סיני היה כפוי, אך לדעתו קבלת התורה מרצון התרחשה אצלנו, בפרק כד של ספר יהושע.¹⁹ בין אם נלך עם פרשנותו עד הסוף בין אם לאו, ברור כי הכינוס בשכם נועד להזכיר את קבלת התורה, שהרי כאן יש כריתת ברית מחודשת עם הקב"ה.

רד"ק ממשיך לבאר את משמעותו של מעמד זה – וליתר דיוק, מדוע הוא מתקיים דווקא בשכם:

ואספם יהושע שכם ולא שילה שהיה הארון שם – אולי על פי הדבור עשה זה שיכרתו הברית בשכם, כי בו נתעכב אברהם אבינו תחלה כשנכנס לארץ, כמו שכתוב "ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם" (בראשית יב, ו). ועוד כי שם נעשה נס גדול ליעקב אבינו ושיזכרו אותו וידבקו בה' לבדו. ועוד כי תחלת הנחלה אשר היה ליעקב בארץ ישראל בשכם היה, שקנה חלקת השדה מיד בני חמור אבי שכם, ושם אמר להם יהושע "הסירו אלהי הנכר אשר בקרבכם" (יהושע כד, כג), כמו שאמר יעקב לבניו בשכם "הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם" (בראשית לה, ב).

יוצא אם כן, שיש כאן שתי סגירות מעגל שעניינן ברית: אמונית (ה') והיסטורית (הארץ). ראשית, כאמור, הכינוס של פרק כד נועד לכל הפחות להזכיר את מתן תורה בהר סיני. הסיבה שצריך לזכור ברית עם הקב"ה פעם נוספת היא, שהדור שנכח בהר סיני כבר אינו. בנוסף, כפי שאומר רד"ק, דברי יהושע בשכם מזכירים את אשר אמר יעקב לבניו גם בשכם, הואיל ושניהם מצווים להסיר את אלהי הנכר. מעמד שיעקב קיים עם משפחתו המצומצמת, משוחזר כעת בסופו של ספר יהושע, והפעם עם העם כולו.

שנית, מעגל שנפתח אצל אברהם אבינו בשכם – נסגר עכשיו בשכם, שהרי כאשר אברהם מגיע לארץ כנען לראשונה, הוא מגיע לשכם (הפס' שמביא רד"ק; בראשית יב, ו). נשים לב, שדברי יהושע בפרק כד אינם באים לסכם את תקופת הנהגתו, אלא הם בעלי אופי היסטורי. כלומר, נאום יהושע בפרק כד נועד לסכם תקופה שהחלה עוד בימי אברהם: "וְאָקַח אֶת אַבְיָתָם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנֶּהָר... (כד, ג). בפרשת לך-לך ה' הבטיח לו: "לְוַרְעֶךָ אֶתְּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית יב, ז). והנה, במעמד של סוף ספר יהושע, עומדים רבבות צאצאיו של אברהם, לאחר שהצליחו ליישב את הארץ המובטחת – והם עומדים איפה שהכל התחיל, בשכם. לסיכום, המעמד המסכם של פרק כד מחדש את הברית עם ה' וסוגר את המעגל של הארץ, הודות למימוש ההבטחה שניתנה לאבות.

סיכום

מגמת הספר – "דעו על מה אתם עוברים"

עד כאן במאמר, ביססנו את הטענה שספר יהושע חותם את חמשת חומשי התורה. עם זאת, יש שאלה יסודית שכמעט ולא עסקנו בה: למה? כלומר, לאחר שהראנו כי התורה וספר יהושע קשורים, צריך להבין מדוע הקשר בכלל קיים. התשובה נמצאת בגמרא במסכת נדרים שהובאה בפתיחה, וליתר דיוק – בחמש מילים שלא דיברנו עליהן שם: "שערכה של ארץ ישראל הוא". ספר יהושע הוא החתימה לתורה – מפני שהוא הספר של ארץ ישראל, וזאת מגמתו של הספר.

ניקח לדוגמה את המעמד בשכם. עיון בתוכן של דברי יהושע עשוי לחזק את הטענה, שהנקודה היא ארץ ישראל. יהושע מזכיר את עֶשׂו, דמות שולית, מפני שהוא מדבר מתוך פרספקטיבה של הארץ, ולכן הוא אומר "וְאֶתְּן לְעֶשׂו אֶת הַר שְׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ" (כד, ד) – כדי להדגיש את זכותו של העם עליה.

¹⁹ אמנם רבא אמורא ורבי יוסף קרא ראשון, אך מדובר במחלוקת פרשנית (לא הלכתית) – ומסתבר לומר שיש מי שפירש אחרת מרבא, ורבי יוסף קרא הולך בעקבותיו.

כמו כן ובמבט רחב יותר, לאורך התורה כולה אנו חותרים לכיוון ארץ ישראל²⁰ – אך התורה עצמה מסתיימת בערבות מואב! ולכן, בסוף חומש דברים ישנם קצוות פתוחים ועולות שאלות, דוגמת: האם קיימו את השבועה לקבור את עצמות יוסף בארץ, והאם תיקן העם את חטאי העבר ערב הכניסה אליה? השאלות הללו הן בעלות אופי רעיוני-ספרותי, ואכן חשוב, כפי שראינו בחלקים ב-ג במאמר, שספר יהושע עונה עליהן.

יתרה מזאת, בסוף התורה עולות שאלות נוספות, משמעותיות יותר, כגון: מה קרה עם הבטחת ה' לאברהם, והאם נכנסו בני ישראל לארץ? שאלות אלו אינן ספרותיות בלבד, אלא מהותיות למהלך של בני ישראל לכל אורך התורה, ועסקנו בהן בחלקים ד-ה במאמר. זהו מהלך, כפי שראינו, שהחל אצל אברהם בשכם, ואחריו בני ישראל במצרים, משה ביציאת מצרים, וכן הלאה.

לו היינו מפסיקים לקרוא בסוף חומש דברים, שאלות אלו היו נותרות פתוחות – ולפיכך חמשת חומשי התורה דורשים חתימה. זוהי כאמור חשיבותו של ספר יהושע: הוא הספר שסוגר את המעגלים הנ"ל, ובעיקר המעגל של הארץ – כדי לממש בפועל את לשון הגאולה החמישית: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי לְתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב, וְנָתַתִּי אֹתָהּ לְכֶם מִרְשָׁה אֲנִי ה'" (שמות ו, ח).

בנוסף, ספר יהושע מקשר בין ציווי התורה שניתנו לאבות במדבר, לקיומם על-ידי הבנים בארץ ישראל, כפי שמובא בגמרא במסכת סוטה (לד, א):

עודם בירדן אמר להם יהושע: דעו על מה אתם עוברים את הירדן – על מנת שתורישו את יושבי הארץ מפניכם, שנאמר: "והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם" (במדבר לג, נב).

יהושע אומר לבני ישראל, שעליהם לזכור לשם מה נכנסים לארץ: כדי לקיים את הציווי להוריש את יושביה. אם כן, אנו רואים כי מגמת הספר היא ארץ ישראל, ובזה ספר יהושע חותם את חמשת חומשי התורה.

לבסוף, בסיומו של הספר, יהושע עצמו מבין שספרו קשור קשר מהותי לחמשת חומשי התורה. ערב מותו מסופר כי: "וַיִּכְתֹּב יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֲ-לֹהִים, וַיִּקַּח אֶבֶן גְּדוֹלָה וַיִּקְיֶמָהּ שָׁם, תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּמִקְדָּשׁ ה'" (כד, כו). על זה אומר מצודות דוד (ד"ה "בספר"): "ותרגם יונתן ואצנעניון בספר אורייתא דה', רצה לומר, נתנה במקום שמונח בה התורה".

יהושע, שבתחילת הספר נקרא "מְשַׁרְתַּ מֹשֶׁה" (א, א; שם משה כונה "עֶבֶד ה'"), מניח את ספרו יחד עם תורת משה, חמשת חומשי התורה. ואז: "וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וַיָּמָת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון עֶבֶד ה' בֶּן מֵאָה וָעֶשְׂרִי שָׁנִים" (כד, כט). יהושע מצליח גם הוא לסגור מעגל – וזוכה להיקרא עֶבֶד ה'.

²⁰ דוגמה אחת מני רבות – דברי משה בחומש דברים: "כִּי ה' אֱ-לֹהֵינוּ מֵבִיאֵנוּ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה" (דברים ת, ז).